

יונינה דיסון

מיסוד השירה במקדש בידי נעים זמירות ישראל

א"ר יהודה שבעה נימין היו בכינור [...] שנאמר :
 "שבע ביום הללתיך [...] שיר חדש אשירה לך
 בנבל עשור".
 ומי התקין להם? שמואל ודוד שנאמר : "המה
 יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם" והם
 העמידו חלוקי השיר.
 (במדבר רבה טו, יא)

רבות נכתב על השירה ועל הנגינה של הלויים במקדש. בדרך כלל עסקו המלומדים בצדדים הטכניים והמעשיים של מלאכה זו. יש מהם שחקרו את סוג המוזיקה,¹ ויש מהם שניסו לשחזר את הדרך שבה יצרו הפסקות בשירה הפולחנית.² אחרים חקרו את כלי הנגינה תוך תיאום עם ממצאים ארכאולוגיים.³ מאמר זה יבקש ללבן את הנושא מנקודת מבט חדשה: לברר את התהליכים ההיסטוריים והרעיוניים ביסוד כינון מלאכת השירה במקדש. מהספרים ויקרא ובמדבר משתמע שבמשכן, פרט לחצוצרות הכוהנים, לא התקיימה מלאכת שירה. היעדר הזכרת שירת הלויים בפולחן המשכן אינה עדות לכך שלא הייתה קיימת שירה שכזו. רמזים מקראיים מביאים את חז"ל למסקנה ששירת הלויים החלה להתפתח בזמן המשכן, בנפרד מהפולחן היומי. במאמר זה ננסה להתחקות אחר נקודת הזמן ההיסטורית שבה החל מיסוד השירה. פרשני מקרא מסורתיים נוטים לטענה שמקור מיסוד השירה הוא במשכן. חלוקים עליהם הוגי דעות ישנים וחדשים, בעלי המדרש ואנשי חקר המקרא, שבנושא זה מתגלה ביניהם התאמה מעניינת. אנשי חקר המקרא טוענים שלדעת עורך דברי הימים דוד המלך חידש את מלאכת השירה. בדומה לכך, לפי המדרש יוסדה השירה במקדש על ידי דוד ושמואל בצוותא. התקופה המקראית הקדומה ביותר שבה נזכרים המשוררים היא תחילת מלכות דוד. ועולה השאלה: אם היה שמואל הנביא שותף במיסוד השירה, מדוע

- 1 מ' רבינא, "הזמרה והנגינה במקדש", מחניים צו (תשכ"ה) (אתר דעת).
- 2 צ' מלאכי, "לפירוש המילה "סלה" בתנ"ך", בית מקרא כז (תשכ"ו), עמ' 104-110.
- 3 י' בריל, זמירות ישראל – שמות כלי הנגון ותבניתם, מתוך הקדמת הביאור לספר תהלים במהדורת מנדלסון, פעסט 1864.

לא הוזכרה בתקופתו! הפתרון המוצע במאמר הוא, שאף ששמואל וחבורות "נביאים-מוזיקאים" בדורו היוו כנראה השראה לדבר, אקט המיסוד התרחש בפועל על ידי דוד במקום הופעת השירה לראשונה במקרא: במסגרת טקסי העלאת הארון לירושלים. בעקבות טרגדיית "פרץ עוזה" התברר לדוד ולבית דינו שחלו פגמים הלכתיים ומוסריים בטקס הראשון. מיסוד השירה בהעלאה השנייה של הארון, והמשכה במלאכת הלויים השוטפת לפני ארון ה' בירושלים, התבצעו במסגרת רביזיה שנעשתה בעקבות המסקנות.

סוגיה נוספת שתידון במאמר היא מדוע בספרים שמואל ומלכים אין אזכור לשירה במקדש, ואילו בספר דברי הימים היא מתוארת בהרחבה. לסיום יוצע שההנעה המרכזית למיסוד מלאכת השירה מקורה בשאיפה לתיקון רוחני, שמגמתה ליצור את המקדש כמקום לשכינה ולשפיעת רוח הקודש באמצעות המוזיקה כפי שתורגלה על ידי להקות הנביאים בישראל ומוריהם הקדומים, המשוררים הנביאים בני תקופת המדבר: אסיר, אלקנה ואביאסף.⁴

4 תודתי לפרופ' שמעון הלוי (שוברט) ספירו על הערותיו. הגישה הפרשנית במאמר זה תואמת לתפישת חז"ל (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב – טו ע"א) שנביאים ובני נביאים כתבו את המקרא ובהם: משה, שמואל, נתן וירמיהו. לא נקבל את מתודת הפרשנות ב"שיטת הבחינות" של הרב ברויאר ("על ביקורת המקרא", מגדים ל תשנ"ט, עמ' 97–107) שלפיה אין לאישיות הנביא חלק יוצר בכתיבה. תפיסה זו נוגדת את רוח חז"ל, הרואים בנבואה יצירה המבטאת סגנון אישי, כדבריהם: "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" (בבלי, סנהדרין פט ע"א). כוונת חז"ל באמרם שהתורה הוכתבה למשה והיותו "סרסור" (= מתווד), אינה שאדון הנביאים תפקד כ"מדיום" חסר אישיות ורצון, אלא כאישיות חזקה ודעתנית המתווכחת עם האל, בעלת אופי אישי (למשל לפי הרמב"ם, שמונה פרקים, פרק ד, "נטה" משה "לצד הרגזנות"), המסוגלת להאיר באור חדש ובאספקלריה המאירה פולחני עבודה זרה ביצירת שינוי המבטא את רצון ה' (רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג פ"ב). מאחר ונביאים היו שותפים פעילים בכתיבת המקרא, חדירה לצפונות התנ"ך תובעת הכרת הרקע החברתי-תרבותי שבו פעלו הנביאים, כולל הווי היצירה וכלי היצירה. לשם כך נדרש לרכוש ידע בתורת הנבואה (למשל פרקי הנבואה לרמב"ם, שם חלק ב, לב–סוף). פתרון סתירות מקראיות תוך הבנת הלך הרוח בבתי הספר לנבואה הקדומים, יתרום לדעתי לפענוח סוד ה' החבוי בס. חקר המקרא בכלים הנעדרים בקיאות בהגייון הנבואי וכלליו, דומה לחקירת יצירה מוזיקלית ללא ידע בתווים. בין הכישורים הנדרשים לנביא: אינטואיציה, אומץ ודמיון (להלן הערה 74). לכן הפעלת אינטואיציה, עוז ומקורות חשובים בפרשנות. כמו שחלוס הוא אחד משישים בנבואה, כך אינטואיציה בריאה גם היא לעני"ד אחד משישים בנבואה, וזה כוחו של תנ"ך הנלמד "בגובה העיניים".

המשוררים במקראות

במזמור קלו בתהלים מתוארים גולי בבל המשוררים התולים את כינורותיהם על עצי ערבה בישובם על גדות נהרות בבל. מהמזמור משתמע שנגינת המשוררים הייתה מפורסמת בין העמים, שכן שוביהם מבקשים מהם לנגן ולשיר בפניהם. הגולים מתחמקים באמנם: "איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר?". לפי חז"ל הם התבקשו לנגן לעבודה זרה⁵.

המשוררים מתוארים בהרחבה בספר דברי הימים שלפי ה"אוצר ישראל" אחד הנושאים המעניינים את כותבו הוא: "העמדת הכהנים והלויים על מעמדם למשמרות בבית ה'".⁶ שי יפת⁷ ושי זלבסקי⁸ טוענים טענה דומה. בעוד שחוקרי המקרא מתארכים את חיבור הספר לתקופה הפרסית, סביב המאה הרביעית לפני הספירה,⁹ המסורת היהודית מייחסת את חיבורו לעזרא הסופר,¹⁰ ממנהיגי היהודים בתקופת שיבת ציון, בראשית התקופה הפרסית.

בתיאור העלאת הארון השנייה לירושלים (דברי הימים א טו, כז) משולבים המשוררים עם הנגנים בטקס. גם בטקס הכנסת הארון למקדש שלמה מתוארים המשוררים עומדים ממזרח למזבח ומנגנים (דברי הימים ב ה, יב). ברשימות השונות של הלויים במקדש, מפורטים המשוררים עם בניהם ובנותיהם המשוררים והמשוררות (שם א כה, ה-ו). לפי דברי הימים, המשוררים הראשיים במקדש שלמה היו אסף, הימן וידותון (דברי הימים ב ה, יב). ספר דברי הימים א (כג, ג-ל) מונה את מספר הלויים לפי מלאכותיהם, ובתוכם המשוררים. מלאכת השירה הייתה עמוסה ותובענית, ולכן המשוררים היו פטורים מכל מלאכה אחרת במקדש (שם ט, לג). בתקופת המלך יהושפט המשורר יחזיאל מבני אסף מתנבא בתוך הקהל ומעודדם לצאת למלחמה. בעקבותיו להקות משוררים

5 ילקוט שמעוני, תהלים קלו. ואכן דניאל מתאר פולחן ניגון בבבל לצלם. לפי דניאל ג הנגינה הייתה חלק מפולחן עבודה זרה, שכן נבוכדנצר הוציא כרוז לעמים שכל השומע את קול הקרו, החליל, הנבל, הכינור, המינים, העוגב "מְשֹׁרְקֵי־אֶת־קִיתָרִס שֶׁבְּכָא פְּסִנְתָּרִין, סוּמְפִּנְיָא", וכל מיני הזמר, עליו להשתחוות לצלם, דניאל ורעיו התנגדו והושלכו לכבשן האש.

6 הערך "דברי הימים", אוצר ישראל (עורך: ד' איזנשטיין).

7 שי יפת, אמונות ודעות בספר דברי הימים, ירושלים תשל"ז, עמ' 393.

8 שי זלבסקי, קומה ה' לנוחך, עיונים בפרקי הארון בספר דברי הימים, באר שבע תשס"ח, עמ' 45, מציין את חיבתו של בעל דברי הימים ללויים.

9 עולם התני"ך – דברי הימים א, מבוא לדברי הימים, וכן י קלימי, "לשאלת זמן חיבורו של ספר דבה"י – מצב המחקר ופרספקטיבות", בית מקרא 40 (תשנ"ה), עמ' 162–175.

10 בבלי, בבא בתרא טו ע"א.

מעודדים את היוצאים לקרב בשירה (דברי הימים ב כ). ברפורמות שעשה חזקיהו המלך במקדש מוזכר כי השיב את המשוררים לדוכנם (שם כט), וכך עשה יאשיהו ברפורמות בתקופתו (שם לה).

ספרי מקרא אחרים שבהם מוזכרים המשוררים הם עזרא ונחמיה. למעשה הם נעדרים בספרי שמואל ומלכים, ובהמשך תוצע התזה שמדובר בהסתרה מכוונת. הקשר בין עזרא, נחמיה ודברי הימים משתקף בדברי חז"ל (בבלי, בבא בתרא טו ע"א) שלפיהם עזרא ונחמיה כתבו את דברי הימים ואת ספריהם.¹¹ הקשר ביניהם משתקף גם בחקר המקרא.¹²

מהספרים עזרא ונחמיה מסתבר שבשיבת ציון עלו לישראל מאות משוררים ומשוררות. בייסוד בית המקדש השני (עזרא ג, י) מתוארים הכהנים "מלובשים בחצורות" והלויים בני אסף מהללים ומנגנים במצולתיים. גם בחנוכת חומת ירושלים בבית שני המשוררים שרים ומנגנים במצולתיים, בנבלים ובכינורות (נחמיה יב, כז-מב). המשוררים גרו סביב ירושלים ב"חצרות" שבנו לעצמם (נחמיה יב, כט). כמו כן הם היו מקבלים "מניות" (מעשרות) מבני ישראל (נחמיה יב, מז). עם זאת, הביאו המשוררים תרומה ללשכות הכהנים (נחמיה י, מ). ברשימות שבי ציון נמנים משוררים ומשוררות שנתמכו כלכלית על ידי עשירי העם. עזרא (ב, סה) מפרט את נכסי אותם עשירים, שבהם עבדיהם ומאתיים משוררים. נחמיה (ז, מד) מונה קרוב למאה וחמישים משוררים מ"בני אסף" בתוך שבי ציון. מתוכם עוזי המשורר נבחר לשמש "פקיד הלויים" (נחמיה יא, כב-ג). המשוררים חתומים גם על אמנת עזרא ונחמיה לחידוש הברית עם התורה (נחמיה י, כט).

הד קולה של השירה נישא מכלל מזמורי תהלים. לדעת חז"ל דוד כתב את תהלים בסיוע אחרים, שבהם משוררי המקדש ידותון, הימן ואסף ושלושת בני קורח (שהיו לשיטתם המשוררים המייסדים כדלהלן), כאמור בתלמוד: "דוד כתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים [...] ועל ידי הימן, ועל ידי ידותון, ועל ידי

11 בהקדמה לשמואל טוען ר"י אברבנאל שעזרא הוא המשך של דברי הימים, ובחז"ל נחשבו בעבר עזרא ונחמיה לספר אחד. הדבר משתמע מדברי הבבלי, בבא בתרא יד ע"ב, ששם מוזכרים כל ספרי התנ"ך פרט לנחמיה. כמו כן, בבבלי, סנהדרין צג ע"ב התחבטו חז"ל בשאלה מדוע לא נקרא ספר נפרד על שם נחמיה.

12 שרה יפת, אמונות ודעות (לעיל הערה 7), מבוא לספר, עמ' 9.

אסף, ועל ידי שלשה בני קרח" (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב). ואכן, בתהלים מיוחסים חלק מהמזמורים לכותבים ששמותיהם דומים לשמות משוררי המקדש. מתוך מאה וחמישים פרקי תהלים: חמישים הם אנונימיים; בשבעים ושלושה נזכר דוד; שנים עשר מזמורים לאסף; ואחד עשר לבני קרח, כאשר באחד מהם (פח) הוזכר הימן האזרחי. בשלושה מזמורים נזכר ידותון. ידותון, אסף והימן בן יואל, היו משוררים במקדש שלמה (דברי הימים ב ה, יב). מאחר וחז"ל מציינים את שלושתם ככותבי תהלים, משתמע שסברו שהימן בן יואל היה הימן האזרחי, כפי שהוכיח ביצירתיות הרב י"ה זליגר.¹³

מזמורי תהלים רבים מתחילים במילה "למנצח" כגון "למנצח בנגינות". לעתים צוינו בראש המזמור כלי נגינה כגון שמינית, מחלת (כלי המכונה גם "מחול" או שהוא חליל), ידותון (כלי שבנה המשורר ידותון) וגיתית.¹⁴ מוזכרים בהם גם כלי נגינה ששימשו את המשוררים, כגון כינור, נבל ומצלתיים. המשוררים מכונים גם "מהללים" כשם הספר המאופיין במילת השבח הללויה.¹⁵ מיד אחר העמדת המשוררים לפני הארון בירושלים על ידי דוד, ואסף המשורר בראשם 'להודות לה' " (דברי הימים א טו, ז) מצוטטים במקרא הפסוקים הראשונים של מזמור קה בתהלים, המתחילים במילים: "הודו לה' [...] שירו לו זמרו לוי", ורד"ק שם אומר שהם הושרו על ידם באותו היום לפני הארון. כל אלה מלמדים שבכתבת תהלים השתתפו המשוררים, שזימרו בליווי כלי נגינה בעמדם על המעלות המקושטות בחצר המקדש.¹⁶

רמזים נוספים למשוררים אנו מוצאים בספרי הנביאים: יחזקאל, עמוס וחבקוק. במקדש השלישי שאותו חוזה יחזקאל (פרק מ), מתוארים "לשכות שָׁרִים". הביטוי "לשכות" מזכיר את הכתוב "והמשוררים בלשכות פטורים" (דברי הימים א ט, לג). מכאן שהיו למשוררים לשכות מיוחדות במקדש. רש"י מפרש שם: "לשכות שרים" – לשכות לויים משוררים. מצודת דוד מפרש שם באופן דומה.

13 הרב יוסף הלוי זליגר, במאמרו "בני קורח" שנדפס בשבועון "בת-קול", גיליון כב, לבוב תרע"ג, מציג שהימן האזרחי ואיתן האזרחי היו אחים משוררים לויים בני אס בשם מחול האזרחית, ואבות שונים: הימן היה בן יואל (בן שמואל הנביא מבני קרח) ואיתן היה בן קושיהו (מבני מררי). חכמת איתן והימן התקרבה לחכמת שלמה (מלכים א ה).

14 במשנה, קינים ג, ו מונה ר' יהושע את כלי הנגינה במקדש. עוד על הכלים, ראו י' בריל, זמירות ישראל (לעיל הערה 3).

15 כדברי ר' סימון בבבלי, מגילה יג ע"א.

16 משנה, סוכה ה, ב.

רמיזה נוספת למשוררים מתגלה בספר עמוס (ו, ה) ובו לועג הנביא לעשירי תקופתו: "הַפְּרָטִים עַל פִּי הַנְּבִל כְּדוֹד חֲשָׁבוּ לָהֶם כְּלִי שִׁיר". להלן נלמד שכלי ניגון המשוררים מכונים "כלי דוד", ורש"י מפרש בפסוק זה בעמוס: "חשבו כלי שיר שלהם ככלי שיר של דוד". רמז נוסף מתגלה בחבקוק. "תפילת חבקוק" בפרק ג מזכירה במבנה את מזמורי תהלים בהכילה את המילה "סלה" המאפיינת אותם, ובסיימה במילים "למנצח בנגינותי". עי' נחשון מפרט את הדמיון בין תפילת חבקוק למזמורי תהלים.¹⁷ צ' מלאכי, במאמרו "לפירוש המילה סלה בתנ"ך",¹⁸ טוען שפירוש המילה "סלה" הוא הפסקה, המחלקת את המזמורים לשלושה חלקים (על פי המשנה במסכת תמיד ו, ו שהראב"ד מפרשה: "פרקים היו להם בשיר והיו מפסיקים שם", ופירשה הרא"ש: "ג' פרקים היו בשיר"). בצורה דומה בתפילת חבקוק מופיעה המילה "סלה" שלוש פעמים, ולפי פירוש זה היא מחלקת את מזמור התפילה לשלושה חלקים. כל אלה מרמזים שחבקוק היה משורר-לוי.

לדעתי יש לכך רמיזה גם בדבריו: "עַל מִשְׁמֵרְתֵי אֶעְמְדָה [...] וְאֶצְפֶּה, לְרֵאוֹת מִה יִדְבֵר בִּי [...] וַיַּעֲנֵנִי ה' (חבקוק ב, א). המעמד מזכיר את משה העומד במשכן לפני הארון ומצפה לקול ה' שישמע לאוזניו מבין הכרובים. חז"ל מפרשים את הפסוק באמרם שחבקוק היה עג עוגה כחוני, ולא זו ממנה עד ששפעה עליו נבואה.¹⁹ לעניות דעתי, השימוש במילים "משמרת", ו"מה ידבר ב"י" מלמד שבמסגרת משמרות לוויה שעשה חבקוק המשורר-הנביא במקדש, היה מתכנס בחוגו, מאזין ומצפה לרוח הקודש ולנבואה שישפיעו עליו.²⁰

המה ייסד דוד

מהמבואות לעיל מסתבר שהמשוררים אינם נזכרים במשכן משה, וזו שיטת רש"י האומר: "לשורר הלויים בכלי שיר לא כתוב בתורה".²¹ לפי ספר במדבר, עבודת הלויים במשכן נחלקה לשני סוגים – חנייה ומשא: (1) העבודה בשעת החנייה כללה עזרה ושירות לכהנים, שמירה על האוהל ושמירה על הכלים

17 עי' נחשון, "תפילה לחבקוק הנביא על שגינות", מגדים טו (תשנ"ב) עמ' 53–60.

18 צבי מלאכי, "לפירוש המילה סלה בתנ"ך", (לעיל הערה 2).

19 משנה, תענית ג, ח.

20 כמו כן יש אזכור לשירה בספר בן סירא נ, טו–ז: "ובני אהרן נשאו את קולם ויריעו בחצוצרות תרועה [...] השרים פצחו בשיר פיהם, והבית מלא נעים זמירות".

21 בפירושו על דברי הימים ב כט, כה.

(במדבר ג, ו-ח);²² (2) העבודה בשעת המסע נחלקה: בני קהת נשאו את הארון ואת כלי המשכן, בני גרשון נשאו את יריעות המשכן ואת קלעי החצר, ובני מררי נשאו את קרשי המשכן ואת עמודי החצר (שם פרק ד).

עבודת הלויים במקדש בירושלים נשאה אופי שונה שנבע מהשוני בין בית אבן לאוהל. לדברי ח' גבריהו,²³ שינויים באוהל מועד נדרשו כבר במשכן בשילה שגודר בחומת אבנים. שינויים רבים נוספים נדרשו במעבר לבית אבן, ורבים מהם מתוארים על ידי ר' רביב.²⁴ בניגוד למשכן שהיו בו שני חלקים – הקודש וקודש הקודשים, במקדש היו שלושה – האולם, ההיכל והדביר. בקודש הקודשים במשכן עמד ארון הכרובים לבדו, ובמקדש ניצבו בקודש הקודשים פרט לארון הכרובים שבנה משה, שני כרובים מעץ שעמדו על הארץ ופרשו כנפיהם על הארון הקדום (דברי הימים ב ג).

במקדש בוטל תפקיד לווייה מרכזי והוא "משא כתף", משום שלא נדרשה הנשיאה בבית אבן. בהמשך יוצע שמלאכת השירה החליפה בעיקר את "משא כתף"²⁵. כמו כן חודש מקצוע השוערות שהחליף את מקצוע השמירה ונדרש משום השערים שהיו במקדש. את השוערות ייסדו דוד ושמואל בימי שאול המלך, ככתוב: "כולם הברורים לשוערים [...] המה ייסד דוד ושמואל באמונתם" (דברי הימים א ט, כב). ספר שמואל מתאר את שמואל ודוד היושבים ברמה, טרום מלכות דוד, ועוסקים בתכנון המקדש ובעיצוב כליו.²⁶ (שהיו ואריאציה יצירתית לכלי המשכן). הם קובעים משמרות כהונה ולווייה, שלפי המקראות וחז"ל בגמרא היו רבות מאלו שהיו לפניהם.²⁷

הספרים דברי הימים, עזרא ונחמיה עמוסים עדויות על כך שמלאכת השירה חודשה בימי דוד. עולי בבל מייחסים את המשוררים לדוד, ככתוב (נחמיה יב, מו), "כי בימי דָוִד נֶאֱסַף מִקְדָּם רֵאשׁ [רְאשֵׁי] הַמְּשֻׁרְרִים וְשִׁיר תְּהִלָּה". מתחילת הופעתם, מתואר דוד כמצווה על העמדתם של המשוררים. בהכנות להעלאת

22 כמפורט שם על הלויים: (1) וְשָׁרְתוּ, אֹתוֹ; (2) וְשָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמְרָתוֹ; (3) וְשָׁמְרוּ אֶת כָּל כְּלֵי אֹהֶל מוֹעֵד.

23 ח' גבריהו, "גניזת כלי המקדש", יבנה בטאון האקדמאי הדתי, תשרי תשי"ח (אתר דעת).

24 ר' רביב, "מעשה מרכבה בחצר מקדש שלמה", שמעתין 159–160 (תשס"ה), עמ' 73–83.

25 במשכן התקיימה מלאכה דומה לנגינת המשוררים והיא תקיעה בחצוצרות, אך זו נעשתה בידי כוהנים (ולא לויים) ובאירועים מיוחדים (ולא בכל יום), למשל בחגים ובראשי חודשים (במדבר י, י).

26 בבלי, זבחים נד ע"ב: "שהיו יושבין ברמה ועוסקים בנויו של עולם".

27 בבלי, תענית כז ע"א.

הארון לירושלים נאמר בדברי הימים א פרק טו: "וַיֹּאמֶר דָּוִד לְשָׂרֵי הַלְוִיִּם לְהַעֲמִיד אֶת אֲחֵיהֶם הַמְשֻׁרְרִים, בְּכָלֵי שִׁיר נְבָלִים וְכַנְּוֹת וּמְצַלְתִּים". בסיום הטקס דוד הוא הקובע והמבצע בפועל את העמדת חלק מהמשוררים לפני הארון בירושלים והאחרים לפני המשכן בגבעה (דברי הימים א פרק טז). עוד נאמר בדברי הימים (א ו, טז): "וְאֵלֶּה אֲשֶׁר הֶעֱמִיד דָּוִד עַל יַדֵּי שִׁיר בֵּית ה': מַמְנוּחַ, הָאָרוֹן. וַיְהִיו מְשֻׁרְרִים לִפְנֵי מִשְׁכַּן אוֹהֵל מוֹעֵד בְּשִׁיר עַד בְּנוֹת שְׁלֹמֹה אֶת בֵּית ה' בִּירוּשָׁלַיִם". דוד אינו מוצג רק כמצווה על העמדת המשוררים, אלא שמדובר ב"מצווה" וכן "משפט" המיוחס לו. בהקמת המקדש הראשון המקרא מספר (דברי הימים ב ח, יד) ששלמה העמיד את המשוררים להלל ולשרת "כמשפט דוד אביו", ונחמיה מציין שדוד הורה את המצווה הזו לבנו "כמצות דוד שלמה בנו" (נחמיה יב, מה).

פסיקת דוד התקבלה בצוותא עם נביאי הדור וראשי המשוררים, והוצאה לפועל בסיוע שרי הצבא. שיתוף הפעולה עם שרי הצבא מתואר בדברי הימים א כה, א: "וַיִּבְדֹּל דָּוִד וְשָׂרֵי הַצָּבָא לְעִבּוּדָה לְבָנֵי אֶסָף וְהִימָן וַיְדוֹתוּן [...] בְּכִינּוֹרוֹת בְּנַבְלִים וּבְמַצְלִיתִים". המילה "ויבדל" מזכירה את הצו למשה: "וְהַבְדַּלְתָּ אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר יד, יד). בתקופת יאשיהו מוסבר שהחידוש נעשה במצוות דוד ונביאי המשוררים ככתוב: "וְהַמְשֻׁרְרִים בְּנֵי אֶסָף עַל מַעֲמָדָם כְּמִצְוֹת דָּוִד וְאֶסָף וְהִימָן וַיְדוֹתוּן חוּזָה הַמֶּלֶךְ" (דברי הימים ב לה, טו).

מקרא נוסף יחיד ומיוחד בתנ"ך שצפונותיו יידונו להלן, מגלה שמדובר בחידוש מצווה שהוראתה משמים "ביד ה' " לדוד, גד ונתן הנביאים. בעל דברי הימים משלבו במסגרת רפורמת חזקיהו: "וַיִּשְׁכַּם חֲזַקְיָהוּ הַמֶּלֶךְ [...] וַיַּעֲמֵד אֶת הַלְוִיִּם בֵּית ה' בְּמַצְלִיתִים בְּנַבְלִים וּבְכַנְּוֹת, בְּמִצְוֹת דָּוִד וְגַד חוּזָה הַמֶּלֶךְ וְנָתַן הַנְּבִיא. כִּי בְיַד ה' הַמְצִיחָה בְיַד נְבִיאָיו" (דברי הימים ב כט, כה).²⁸

לא בכדי מכוונים כלי נגינת המשוררים "כלי דוד", ככתוב: "וַיַּעֲמֵדוּ הַלְוִיִּם בְּכָלֵי דָוִד, וְהַכְהֵנִים בְּחַצְצָרוֹת [...] וַבַּעַת הַחַל הַעוֹלָה הַחַל שִׁיר ה' וְהַחֲצָצְרוֹת וְעַל יְדֵי כָלֵי דָוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים ב כט). מקרא אחר מייחס את כלי הלויים לדוד: "וְהַכְהֵנִים עַל מְשֻׁמְרוֹתָם עֹמְדִים וְהַלְוִיִּם בְּכָלֵי שִׁיר ה' אֲשֶׁר עָשָׂה דָּוִד הַמֶּלֶךְ לְהַדוֹת לַה' " (דברי הימים ב ז, ו). ובמזמור קנא שהיה ידוע מקדם

28 ומפרש מצודת דוד שם: "כי ביד ה' המצווה [...] שלא הוזכר בפירוש בתורת משה". ורש"י שם: "לשורר הלויים בכלי שיר לא כתוב בתורה שיהא קרבן טעון שירה, אלא מצות ה' שצוה ביד נביאיו לשורר על הקרבן". ובעולם התנ"ך פורש פסוק זה: "את הנגינה ע"י הלויים [...] מציג בעל דברי הימים כחידוש שקבע דוד [...] מתוקף סמכותם של גד ונתן".

והתגלה במגילות מדבר יהודה (ומכונה המזמור ה-151 – שאינו כלול בתהלים) נאמר: "מזמור לדוד [...] ידי עשו עוגב אצבעותי כוננו נבל".

בעקבות שפע המקראות הללו טוענים אנשי חקר המקרא ופרשנים מודרניים שהשירה חודשה ע"י דוד. ש' ספירו מסביר שדוד הוא זה שהעמיד את המשוררים בפועל, והוא שנתן הוראה לאנשים משבט לוי להלחין, לנגן ולשיר שירת תודה לפני הארון בירושלים ולפני האוהל בגבעון, כבר בתחילת מלכותו בירושלים.²⁹ טענה דומה מביא י' קיל בדעת מקרא,³⁰ וכן הביאו חוקרי המקרא ש' יפת³¹ ומ' קוכמן.³² בהתאם למקראות, גם המדרש מייחס את ייסוד השירה לדוד, אולם במפתיע הוא טוען שהדבר נעשה בתקופת שמואל ובשיתוף פעולה עמו:

קח את הלויים הלכה כמה נימין היו בכנור שהיו הלויים מנגנים בו א"ר יהודה ז' נימין היו בכנור שנא' [...] שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך. ולימות המשיח נעשית שמונה שכן דוד אומר בניגון (תהי' ו) למנצח בנגינות על השמינית. ולעתידי לבא נעשית עשר שנא' (שם קמד) אלהים שיר חדש אשירה לך בנבל עשור. ומי התקין להם שמואל ודוד שנא' (ד"ה א, ט) המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם והם העמידו חלוקי השיר והיו הלויים עומדים על הדוכן ומזמרים (במדבר רבה טו, יא).

מדוע בחר המדרש בפסוק "המה יסד דוד ושמואל" ותלה דווקא בו את ייסוד השירה, ולא באחד הפסוקים שבהם מובהר שדוד חידש את השירה? לכאורה חז"ל יוצאים במדרשם זה נגד מקראות מפורשים שלפיהם דוד חידש את השירה בשיתוף המשוררים או הנביאים גד ונתן. זאת ועוד: בתיקוני שמואל לעיל אין אזכור לתיקון השירה!

29 Shubert Spero, King David, the Temple, and the Halleluyah Chorus/ Judaism: A *Quarterly Journal of Jewish Life and Thought*, Vol 47, No. 4, Fall 1998, pp. 411–423.

30 בדעת מקרא על דברי הימים ב כט כותב י' קיל: "למדנו שהעמיד דוד את מחלקות הלויים המשוררים בכלי שיר במצות נביאי דורו".

31 יפת, אמונות ודעות (לעיל הערה 7), עמ' 198, 204. לדעת יפת קביעת המשוררים בסמכות דוד נתמכת גם בסמכות הנביאים גד ונתן, במצוות ה' וגם במשוררים הנביאים. לדבריה, מעשיו של דוד משלימים את מצוות משה (שם עמ' 205).

32 עולם התני"ך, דברי הימים א ו, לד.

לדעתי המדרש מבקש כאן לחשוף סוד תורני. המדרש במהותו אינו מחויב לפשט המקראות אלא לאמת התורנית (ראו להלן),³³ ונראה שבכוונתו ללמד שדוד ייסד את השירה מכוח מורו ורבו שמואל. המאמר להלן ינסה לחדור לסוד התורני הזה ולדלות את הדרך שבה דרשו וחקרו דוד ונביאי הדור את מכלול הנתונים, והגיעו להחלטה על מיסוד השירה במקדש.

חבורות משוררים טרום תקופת דוד

ביצירה המסורתית לאורך הדורות נשקפת נטייה להתעלם מהעובדה שדוד חידש את מלאכת השירה ולנסות לייחסה למשה.³⁴ יתרה מזאת, מצינו פרשנים הטוענים שהמשוררים שימשו בפועל במשכן משה. בולט בהם החזקוני האומר (במדבר ח, ו): "קח את הלויים – ביום שהוקם המשכן נאמרה, לפי שבה כתובות הלכות לויים, שבו ביום הוזקקו לשיר". וכן (שם שם, ז): "מיום שהוקם המשכן היה להם להטהר, על ידי שבו ביום הוזקקו לשיר". כמו כן כותב הרמב"ן (במדבר ד, כז): "על פי אהרן ובניו [...] יאמרו פלוני מבני גרשון יהיה גזבר [...] ויהיה משורר או שוער". כך רש"י בפירושו לתורה כותב על הלויים (במדבר ח, טז): "נתונים נתונים – נתונים למשא נתונים לשיר",³⁵ אף שלעיל טען שהשירה לא הוזכרה בתורה, ואפשר שכוונתו נתונים למשא במשכן ולשירה במקדש. חיסרון מקור לשירה בתורה מהדהד בגמרא המחפשת אסמכתא ל"עיקר שירה מהתורה". הבעייתיות שבאיתור מקור, אפילו בדיעבד, משתקפת בשפע הצעות (תשע), שכולן אסוציאטיביות.³⁶

אף שאין לשירת הלויים מקור בתורה, מדרשים מספרים שהחלה להתפתח כבר בתקופת משה. בתרבות הקדומה השירה והנגינה נחשבו מקצוע חיוני. המקרא מספר שנכד מתושלח יובל "היה אבי כל תופש כינור ועוגב" (בראשית ד, כא), ומפרש שם אבן עזרא: "מיני כלי נגינות והיא חכמה גדולה".

כלי נגינה מסוגים שונים נמצאו בחפירות ארכאולוגיות, ודימוייהם מופיעים באמנות הקדומה, כגון בתבליטים, בפסלים ובציורים. בציור קיר מקבר בני חסן

33 ראו להלן הערה 44.

34 הד למגמה זו עולה בספרו של לי לייבמן, לנגן בהיכלו, סוגיית שירת הלויים [...]. בראי החסידות, ראשון לציון תשע"א, הטוען שמקור השירה במשכן משה.

35 וכן רש"י במדבר ח, כה: "ולא יעבוד [...] אבל חוזר הוא לנעילת שערים לשיר ולטעון עגלות".

36 בבלי, ערכין יד ע"א. אחת ההצעות למקור בתורה היא "עבודת עבודה" (במדבר ד, מז), והיא המוצעת ע"י רש"י בפרושו שם: "הוא השיר [...] שהיא עבודה לעבודה אחרת".

במצרים מתוארת שיירת נוודים שמיים יורדת למצרים ובתוכם כנר. חוקרים מתארכים את הציור לתקופת ה"חיקסוס", המקבילה לתקופת האבות, ויש שסברו שאלה בני יעקב היורדים מצרימה.³⁷ דניאל מספר שבשעה שנגני נבוכדנצאר פרטו בכלים שונים, נדרשו העמים להשתחוות לצלם.³⁸ להבדיל, במעמד הר סיני שמעו ישראל "קול שופר הולך וחזק" (שמות יט, יט), ובפולחן המשכן שימשו חצוצרות. בסביבת שמואל הנביא פעלו חבורות נביאים מוזיקאים. שאול פגש בחבורה כזו טרם הומלך, והתנבא עמו. בהתנבאות זו הוא עבר חוויה מטלטלת, שבעקבותיה נהפך לבו והיה ל"איש אחר" (שמואל א י, ו-ט). לימים, כשביקש להתנבא בארמונו, חיפש מנגן, וסביר לדעתי שבחר בדוד הנער לאחר שבירר שהצעיר למד ממוזיקאי מלהקות בני הנביאים. יתרה מזאת, דוד עצמו הפך לימים למשורר ומוזיקאי. בהווה תרבותית מוזיקלית זו, מתי התבדלה שירת הלויים כאמנות ייחודית?

מ' קוכמן סובר שחבורות המשוררים התמסדו בשלבים. השירה חודשה לדבריו בזמן דוד, אלא שבתקופה זו עדיין לא היו המשוררים חלק מהסגל הקבוע, ובמשך הדורות החלו לשורר במקדש.³⁹ תפיסתו נובעת מראייה מפוכחת, שלפיה לא סביר שמקצוע תובעני כל כך נוסד בישראל "יש מאין". שירה ונגינה ברמה המקצועית המשתמעת מהמקראות, מחייבת הכשרה ומסורות קודמות. במקדש סתם לוי הוכשר חמש שנים,⁴⁰ ולשירה כל שכן, בהיותה מומחיות ייחודית שפטרה מכל מלאכה אחרת.

רמז מקראי חשוב לקיום חבורות משוררים-לויים קדומים מתגלה בהעלאת הארון לירושלים. כזכור, דוד מצווה את הלויים לשלב בטקסים את אחיהם המשוררים (דברי הימים א פרק טו), ככתוב: "וַיֹּאמֶר דָּוִד לְשָׂרֵי הַלְוִיִּם לְהַעֲמִיד אֶת אֶחְיָהֶם הַמְּשֻׁרְרִים בְּכָלֵי שִׁיר נְבָלִים וְכַנְרֹת וּמִצְלִתִּים". הנוסח "להעמיד את אחיהם המשוררים" מעיד שמדובר במשוררים ידועים ומוערכים שנתבקשו הפעם להשתלב במסודר בטקס. מהמקראות משתמע שהצו בוצע מיידית (ראו להלן). זאת ועוד. כנגינה המשורר שהיה מוביל בטקס, משתמע כמומחה ותיק בשירה, ככתוב, "שר הלויים במשא יסור במשא כי מבין הוא" (שם). ובאנצ'י המקראית מפורש שמדובר על נשיאת קול, כלומר שהיה מורה מוערך ומנצח

37 רד"ץ הופמן לספר שמות, דף קלו, מוסד הרב קוק (תשע"א).

38 דניאל פרק ג, וראו פירוט לעיל הערה 6.

39 מ' קוכמן, עולם התנ"ך, דברי הימים א, ו יח-כד (רשימות המשוררים).

40 רמב"ם, הלכות כלי המקדש, ג, ז.

מומחה על אותם לויים שעסקו בשירה קולית ולא בכלי שיר.⁴¹ לסיכום, נראה שדוד פנה למשוררים לויים שהכירם כמנוסים וכמיומנים בשירה ובכלי שיר. רמזים מקראיים נוספים מלמדים את חז"ל שמדובר במלאכה עתיקת יומין. רמז מרכזי אצור בסתירה שהטרידה את חז"ל. בעוד שחוקרי המקרא פותרים סתירות במקרא בפיצולם למקורות שונים, המדרש מתבסס על חקירה הגורסת שכל מילה במקרא משלימה את רעותה כפאזל. בהבדל מחקירה מדעית המבוססת בעיקר על השכל, חז"ל סברו שהאמת המקראית מושגת בשילוב מודע של דמיון אסוציאטיבי משוכלל.⁴² הרמב"ם כותב שהמדרשים מוזרים ומופלאים ומצפינים סודות תורניים.⁴³ הנמשל הפנימי בתוכם חשוב מהאמת ההיסטורית.⁴⁴ תרגול אופן החשיבה האסוציאטיבי של חז"ל חיוני להמשך התזה, שכן להלן אנסה להוכיח שבשימוש בחשיבה יוצרת מעין זו, הקרובה לנבואה,⁴⁵ החליטו דוד ונביאיו על חידוש השירה.

- 41 אנציקלופדיה מקראית, ד, הערך "כנייהו".
- 42 חשיבה זו מכונה ע"י הנזיר ר' דוד כהן, בספרו קול הנבואה (ירושלים תשס"ב) "היגיון דמיוני/אנלוגי/נבואי" או "היגיון עברי שמעיי". לדבריו היגיון זה שמקורו בנבואה ובמדרש אופייני ליצירה היהודית. ראו ד' שורץ, "עריכה מול יצירה", דעת 24 (תש"ן), עמ' 89, וכן הערה 14 במאמרי "הקמותיו של משכן משה עד יום כלות", מגדים מג, עמ' 49 (והערה 74 להלן). בספר קול הנבואה (שם, ראש דבר, עמ' 6) הרב הנזיר קורא לקומם בדורנו "מקצוע מדעי חדש" שמגמתו (לפי המשתמע ממכלול הספר) להגדיר, ללבן וליישם את כללי החשיבה של ההיגיון העברי במחקר וביצירה. מאמר זה מבקש להציב אבן דרך במימוש חזונו (כאלטרנטיבה לחקר המקרא שכליו שאולים מהאקדמיה היוונית).
- 43 פירוש המשנה, הקדמה לפרק חלק, וכן בהקדמה למורה נבוכים.
- 44 במורה נבוכים, ובפרט בהקדמה, מרבה הרמב"ם לדבר על המשל הנבואי המצפין ואוצר סודות. גם המדרש נתפס בעיניו כמשל שאינו מחויב לאמת היסטורית וכדומה. הרמב"ם מציג בהקדמה משוואה: דרשות = משלים. זאת במסגרת ביאור שבצעירותו קיווה לבאר עניינים "מופלאים" במדרש, ובהם "עניינים הקשים שבכל הדרשות אשר פשטיהם נוגדים מאד את האמת (למשל את האמת ההיסטורית י.ד.). [...] והם כולם משלים" (ראו גם הערה 45). דוגמה למדרש והנמשל הצפון בו מובא בשיתוף רכב (מורה נבוכים חלק א פרק ע) והוא "ערבות", ומוסבר שם בהרחבה מהו היתרון בהמשלת הגלגל העליון למדבר ולערבה תוך רמיזה עבה ליתרון המשל על ההגדרה השכלית הפילוסופית (המופשטת).
- 45 לדברי הרמב"ם (מורה נבוכים חלק ב פרק מה) דוד ושלמה הגיעו למדרגה טרום נבואית של "דיבור ברוח הקודש", ומכוח זה כתב דוד את תהלים ושלמה את משלי. בהקדמה למורה נבוכים הרמב"ם אומר שחכמי המדרש חיקו את הנביאים וכתבו "בחידות ומשלים נהיה בעקבות כתבי הקודש". בהקדמה לפרק חלק הוא מתאר את המדרש כגולת כותרת ביצירת חז"ל. במורה נבוכים נמנע הרמב"ם מלהגדיר את מדרגת המדרש אלא בעקיפין. בדין על הגר ומנוח (חלק ב פרק מב) הוא מעיר שהגיעו למדרגת בת קול שחכמים מזכירים "תמיד". ואכן "בת קול" נשנית בחז"ל כמאה ועשרים פעם. לדברי חז"ל חכמים "היו משתמשין בבת

בפרשת פינחס, לאחר תיאור תמציתי של בליעת קורח ועדתו, מופיע פסוק סתום (במדבר כו, י): "וּבְנֵי קֶרַח, לֹא מָתוּ". השאלה היא: מי הם בני קרח? בספר שמות (ו, כד) מפורט שבני קורח היו אסיר, אלקנה ואביאסף, ולפי ספר במדבר קרח אביהם היה בן יצהר בן קהת. עבודת בני קהת המפורטת בספר במדבר, היא נשיאת הארון, אך בפולחן המשכן לא מופיע הכינוי "בני קרח". עם זאת, הכינוי מופיע בתהלים. בראש אחד עשר מוזמורי תהלים ציון כזכור שנכתבו על ידי משוררים בני קרח. ואכן בני קרח במקדש מיוחסים לבני קרח במדבר, כגון הימן שהיה מצאצאי אביאסף, ככתוב (דברי הימים א ו, יח-כג): "וְאֵלֶּה הָעוֹמְדִים וּבְנֵיהֶם מִבְּנֵי הַקְּהָתִי הַיֵּמֶן הַמְּשׁוֹרֵר בֶּן יוֹאֵל בֶּן שְׁמוּאֵל בֶּן אֶלְקָנָה [...] בֶּן אֲבִיאֶסֶף בֶּן קֶרַח". המקרא מתאר את השירה במקדש כ"מקצוע משפחתי". במקדש שלמה משפחות שלמות, אבות ובנים ובנות משוררים ומשוררות בני קרח. גם בשיבת ציון בבית שני מתוארות משפחות גדולות של משוררים ומשוררות.

עובדה זו מעידה שהשירה הייתה אמנות הנלמדת מאב לבן. על פי זה מעלים בחז"ל את ההשערה שהקשר בין בני קרח מתקופת משה לבני קרח במקדש איננו רק משפחתי אלא גם מקצועי. זאת בעיקר נוכח השימוש הייחודי בכינוי "בני קרח" כמו לאבותיהם, המצלצל כמעין כינוי "מקצועי" למשוררים. אך בקשר הסמנטי לא די להורות שהשירה החלה במדבר, שהרי אפשר שצאצאי קורח פיתחו בתקופות מאוחרות יותר. מה הביא את חז"ל לרעיון? חז"ל שמים לב שהפסוק "ובני קורח לא מתו" אוצר בתוכו סתירה קשה: בפרשת קרח (במדבר טז, כח-לג) נאמר בפירוש שקרח וכל אשר לו נבלעו באדמה. לכאורה ניתן ליישב את הסתירה בהצעה שבני קרח עשו תשובה, כפי שאכן עולה מהמדרשים, אך בנוסח המקראי נשנה "כל" ארבע פעמים בבליעת הקשור לקרח.⁴⁶ הנוסח "בני קרח לא מתו" מרמז גם שחיותם כרוכה בטבורה במות אביהם, ומופיע גם תיאור ייחודי ותמוה למדיי האומר שכל האדם אשר לקרח ירדו "חיים שאולה".

קול" אחר היפסק הנבואה (בבלי, סנהדרין יא ע"א). מאחר והרמב"ם נוהג להשוות בין דרשות למשלים (ראו הערה 44), נראה לי שמדרשי חז"ל נוצרו לדעתו במדרגה טרום נבואית של דיבור ברוח הקודש כמשלי שלמה.

46 ככתוב שם: "ובלעה אותם ואת כל אשר להם [...] ותבלע אותם ואת בתיהם ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש, וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה".

חז"ל מפעילים קשב למכלול פסוקי המקרא המסוגלים להאיר את הנושא, בשאיפה להגיע לפתרון יצירתי המתיישב עם כולם ומגלה סוד.⁴⁷ מדברי הימים מתברר שבני קרח המשוררים היו נביאים.⁴⁸ חיבור בין התנבאות ורוח הקודש לשירה ולמוזיקה מזכירה לחכמי המדרש חבורות נביאים מוזיקאים בסביבת שמואל הנביא (שהיה בעצמו צאצא קורח וסבו של הימן המשורר).⁴⁹ כמו כן נזכרים חז"ל שבמקרא מתוארת לעתים נבואה השורה בעקבות נס גדול ומקרה הצלה מפליא. לאחר ההצלה בים סוף עמדו ישראל ושרו את שירת הים, ומרים והנשים מתופפות. בשירה זו שוררו משה וישראל: "זה אלי ואנוהו". הנ"ל מלמד את חז"ל ששרתה עליהם רוח הקודש וראו את הקב"ה כגיבור מלחמה,⁵⁰ כדבריהם: "ראתה שפחה [...] מה שלא ראה יחזקאל".⁵¹ גם בשיבת ציון שרתה רוח הקודש ורינת שיר בעם על הניסים וההצלה, שנאמר: "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו, א).

מכלול האסוציאציות מצטרפות ברוח חז"ל לדימוי מדרשי תמציתי המתפקד כמרכיב החסר בפאזל. חז"ל מציעים פתרון שופע השראה ודמיון יוצר כציירים אמנים המתבוננים במקרא כמעשה מרכבה: חיות הבנים קשורה בטבורה במות אביהם וגם לשירה ורוח הקודש. כיצד? בני קרח נבלעו עם אביהם כמקרא א, אולם בדרך נס ניצלו כמקרא ב. מרוב התפעמות על הנס הגדול שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה (בבלי, סנהדרין קי ע"א): "ובני קרח לא מתו תנא משום רבינו אמרו מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו ואמרו שירה". מדרשים אחרים מספרים על זיז שבלט באדמה הפעורה שעליו נתלו הבנים ולא נפלו לתהום.⁵² ומבאר רש"י שבאותה שעה ייסדו את מזמורי תהלים.⁵³ יחד עם זאת שרתה על הניצולים רוח הקודש, כדברי רש"י שם: "ועלו משם ושרתה עליהם רוח הקודש".

אמנות השירה שייסדו הקרחים לא הייתה כלולה בעבודה היומית במשכן. ניתן לשער שבתקופות שבהן חנה ישראל, היה זמנם פנוי לפתח את אמנותם זו

47 ראו י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, א, יד לתלמוד, גבעתיים 1991, עמ' 89.

48 ראו בסיום המאמר לאורך הדיון בנושא השבת רוח הקודש לבית ה'.

49 דברי הימים א ו, יח-כג: "הימן המשורר בן יואל בן שמואל [...] בן קרח".

50 מכילתא דרבי ישמעאל – על שמות פרק טו – מסכתא דשירה פרשה ד.

51 רש"י, שמות טו, ב; ילקוט שמעוני רמז-רמז (על שמות טו).

52 ילקוט שמעוני, במדבר פרק טז: "כיון שנבלעו קרח ועדתו נמצאו בניו עומדין כתורן הזה של ספינה".

53 רש"י, תהלים מב, א.

לכלל מומחיות, ולהורישה. בהתאם לכך היו מסורות בחז"ל על כלי נגינה במקדש שהיו מתקופת משה, כגון אבוב.⁵⁴ כאשר פנה דוד המלך ללויים וביקשם לשלב את "אחיהם המשוררים" בטקס העלאת הארון, פנה לפי הנ"ל למשוררים לויים צאצאי בני קרח שייסדו במדבר את מלאכת השירה. כך או כך, מפשט המקראות מסתבר כפי שראינו שמלאכת השירה החלה להתפתח טרום תקופת מיסודה על ידי דוד.

ממשא כתף לשירה

נקודת הזמן המקראית שבה מוזכרים המשוררים לראשונה היא תחילת מלכות דוד.⁵⁵ ליתר דיוק, מדובר על פסק הזמן אחר פרץ עוזה, בין השלב ראשון והשני בטקס העלאת הארון לירושלים. דוד פונה אז ללויים ומבקשם לשלב את אחיהם המשוררים בטקס השני. בסיום הטקס מונח הארון במצוות דוד באוהל שהכין לו בירושלים. לפניו שרים מעתה דרך קבע המשוררים. משם פונה המלך למשכן בגבעה ומניח בו משוררים. גם הם ישרתו במקום עד הקמת המקדש. מה הביא את המשוררים להופיע על הבימה התנ"כית בנקודה היסטורית ספציפית זו? במדרש במדבר רבה שהובא לעיל נאמר שהשירה מוסדה בתקופת שמואל, בשעה שישבו שמואל ודוד ברמה ועסקו בתכנון המקדש וכליו. ומתבקשת השאלה: מדוע לא שולבה השירה בטקס הראשון? מגוון השינויים בין המשכן למקדש נדרשו עקב המעבר ממשכן יריעה קטן ממדים, לבית אבן רחב ממדים. הללו כללו שינויים בכלים ובמבנה וכן במלאכות הלויים. בניגוד לשינויים האחרים בכלים ובמלאכות, במיסוד השירה לכאורה מתקיים שינוי שאינו נובע מהמעבר מאוהל לבית אבן. מה הביא לחידוש זה בפולחן? לעניות דעתי, מאחר והשירה נעדרה מהמשכן הוצרך להתקיים מצב לאומי מיוחד שתבע מדוד וחכמיו להחליט על שילובה במקדש. אין בהצעה זו מחלוקת עם חז"ל, נהפוך הוא. בעוד המדרש מחויב ל"אמת תורנית", דברינו פועלים ומבקשים להתאים בין ה"אמת התורנית" ל"אמת ההיסטורית" ולהציע שחזור ברוח חז"ל לגילוי הסוד; היאך מיסוד השירה על ידי דוד בתחילת מלכותו הונע מכוח רבו שמואל. להלן אנסה להורות מתוך הכתובים שה"תחקיר" שערכו דוד

54 בבלי, ערכין י"ב.

55 בדברי הימים א ט, לג מוזכרים משוררים שניתן לחשוב שהם מתקופת שמואל, אך הם יושבי ירושלים, ולכן תקופתם לאחר תחילת מלכות דוד. הרלב"ג מוכיח שם שהם מתקופת נחמיה.

ובית דינו לבירור הסיבה למות עוזה, עוררם להשכיל ב"רוח הקודש" על מיסוד השירה כתיקון לפגמי הדור.

ההעלאה הראשונה והשנייה של הארון מתוארות בספר שמואל ברצף אחד (שמואל ב פרק ו), ומהתיאורים משתמע שבין ההעלאה הראשונה לשנייה עברו כשלושה חודשים בלבד. בדברי הימים, לעומת זאת, יש הפרדה בין טקס ההעלאה הראשון (דברי הימים א פרק יג) והשני (דברי הימים א פרק טו). ביניהן מופיע פרק שלם שמפורטים בו מאורעות שונים בממלכת דוד.⁵⁶ ש' זלבסקי גורס שלדעת בעל דברי הימים המאורעות הללו התרחשו בפסק הזמן שבין ההעלאה הראשונה לשנייה.⁵⁷ לדבריו, לפני הטקס הראשון הייתה מערכת היחסים בין הקב"ה לדוד טובה, ובעקבות "פרץ עוזה" היא התערעה.⁵⁸ לטקס הראשון הייתה משמעות סמלית גדולה באשר להמלכת דוד על כל ישראל, ולכן הוא עשה מאמצים רבים בתכנונו. מות עוזה ושיבוש החגיגות בעיצומן עוררו תהייה בישראל אם הקב"ה עומד מאחורי מלכות דוד. עקב כך הקפיד דוד הפעם להיות משוכנע בתיקון, וחיכה לקבל אותות וסימנים המעידים על תמיכת ההשגחה במלכותו.⁵⁹ בשמואל ובדברי הימים מסופר על ברכה לעובד אדום ולביתו ששם הונח הארון. לדברי זלבסקי, גם משלושת האירועים המתוארים בספר דברי הימים בין שני הטקסים משתמעת ברכה. הראשון בהם הוא משלוח עצים מחירם (דברי הימים א יד, א), שבעקבותיו אומר הכתוב: "וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל"; השני הוא לידת בנים לדוד; השלישי הוא ניצחון על הפלשתים שבעקבותיו נאמר בפסוק יז: "וַיֵּצֵא שָׁם דָּוִד כָּכָל הָאֲרָצוֹת". לדברי המחבר, הפסוק מסכם את מעמדו המתחזק של דוד.⁶⁰ הניצחון והשקט בממלכה מאפשרים לדוד לעבור לביצוע הדבר שלו חיכה זמן רב – העלאת הארון לירושלים.⁶¹

הפסקה בין הטקסים נדרשה לדוד גם לתיקון פגמי הטקס הראשון.⁶² המקרא מספר שדוד גילה פגם הלכתי, כאומרו: "פרץ אלוהינו בנו כי לא

56 בספר שמואל המאורעות הללו מתוארים לפני ההעלאה הראשונה בשמואל ב פרק ה.
 57 זלבסקי, "קומה ה' לנוחך" (לעיל הערה 8), עמ' 130 וכן עמ' 64, 100, וראו דבריו לכל אורך פרק ב.
 58 זלבסקי (שם), עמ' 71–72.
 59 זלבסקי (שם), עמ' 72–73.
 60 זלבסקי (שם), עמ' 113–114.
 61 זלבסקי (שם), עמ' 158.
 62 זלבסקי (שם), עמ' 72–73.

דרשנוהו כמשפט" (דברי הימים א טו, יג). הטעות הייתה שהארון נישא על עגלה ולא בכתף. במדרש מסופר שאחיתופל הורה לדוד ששגה: "ויחר לדוד על אשר פרץ ה' פרץ בעוזה. אמר ליה אחיתופל לדוד היה לך ללמוד ממשה רבך שלא נשאו הלויים את ארון אלא בכתף" (ילקוט שמעוני, שמואל ב פרק ד). מסקנת דוד מוצגת כך: "אז אמר דוד לא לשאת את הארון כי אם הלויים כי בס בחר ה' לשאת את ארון ה' ולשרתו לעולם" (דברי הימים א פרק יד), ובטקס השני: "ויישאו בני הלויים [...] בכתפם במוטות עליהם" (דברי הימים א טו, טו).

פגם נוסף בטקס הראשון היה הוללות וחוסר הנהגה מסודרת. א' שילוח מתאר את הטקס שבו מת עוזה כ"עממי": "במרכז ההתרחשות נמצאת תהלוכה חגיגית, שבה מלווה המון צוהל ביחד עם המלך דוד את העברת הארון, הנישא על עגלה. אופיו העממי של האירוע מתבלט בהשתתפות הפעילה של הצועדים".⁶³ לפי נ' ליבוביץ, האווירה החברתית בשני הטקסים שונה. בראשון, החגיגות מתוארות כנלהבות, ובשני, התיאור מאופק בהרבה. מסקנתה: "שלא רק על פרטי הדיון לא הקפידו בפעם הראשונה [...] ולא רק עוזא לבדו הוא שלא ידע היאך יש לנהוג בארון, אלא שכל הלך הרוח הכללי של ישראל היה בראשונה לא מותאם לקדושת הארון".⁶⁴ בטקס השני תוקן הפגם בהנהגה מסודרת של לויים וכוהנים, שנאמר: "ויתקדשו הכוהנים והלויים להעלות את ארון ה' " (דברי הימים א טו, טז).

הפגם השלישי בטקס הראשון היה מוזיקה רעשנית ולוהטת. הכלים בתהלוכה זו מגוונים ונתונים בידי הקהל, ככתוב: "וַיִּדְוֹד וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל מְשַׁחֲקִים לִפְנֵי ה' בְּכָל עֲצֵי בְרוֹשִׁים וּבְכַנְרֹת וּבְנִבְלִים וּבְתַפִּים וּבְמִנְעֻנְעִים וּבְצִלְצְלִים" (שמואל ב ו, ה). לעומת זאת, בטקס השני הכלים בידי המשוררים⁶⁵ כנאמר בדברי הימים א טו, יט–כא: "וְהַמְשִׁרִים, הֵימָן אֶסָף וְאַיִתָן בְּמִצְלֹתֵימָן חֲשֹׁת [...] וּבְנִיחֹו בְּנִבְלִים [...] וְעִזְזִיחֹו בְּכַנְרֹת עַל הַשְּׂמִינִית".

א' שילוח מזהה בהעלאה ראשונה כלי מיתר (כינורות ונבלים) שהפעלתם דרשה מיומנות, ועליהם נוסף תיפוף המוני בכלי קצב ורעש שכללו לדבריו, "ארבע מיני כלים המשמיעים קצב ורעש, ובכוחם להאדיר את השמחה ולדרבן את הצועדים". להשערתו, הנגנים המומחים התערבבו בהמון הצוהל שהקיש

63 עולם התני"ך, שמואל ב ו, ה (בפירושו של א' שילוח לפסוק).

64 על פי הגליונות של נחמה ליבוביץ (תשכ"ד) הפטרת שמיני, שמואל ב פרק ו.

65 ראו י' קלימי, ספר דברי הימים כתיבה הסטורית ואמצעים ספרותיים, ירושלים תש"ס, עמ' 65, הערה 10.

בכלי הרעש: "עצי ברושים", שהם "לוחות עץ שמקישים אותם זה בזה", ו"מנענעים", שהם "שקשקות חרס".⁶⁶ תיקון פגם האקסטזה דרש הקפדה על שירה ועל מוזיקה המתרוננים בשליטה פנימית ורוחנית. זו התקיימה בשירת בני קורח המשוררים.⁶⁷

לכאורה יכול היה דוד לשלב את השירה בטקס השני כתקנה זמנית, אולם הוא ציווה לשלבם בפולחן. יתר על כן, בעוד שמשם הבדיל את הלויים מתוך בני ישראל (במדבר יד, יד) דוד הבדיל את המשוררים מאחיהם, ככתוב: "ויבדל דוד".⁶⁸ מה הביאו לכך? חז"ל בירושלמי (מגילה א, א) מספרים ששמואל נתן לדוד מגילה והורה כללים לדרישתה: "מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להידרש מה טעמא (דברי הימים א, פרק כח) הכל בכתב זו המסורת מיד ה' זו רוח הקדש עלי השכיל מיכן שניתנה להידרש". לעומת "מלאכות התבנית"⁶⁹ שהיו וריאציה על כלי המשכן, נראה שלמיסוד השירה נדרשה "השראה רוחנית" מיוחדת שהתהוותה בעקבות רצף אירועים פלאי שיצר מעין "מראה". כשחזו ישראל בתשועה על הים ואמרו "זה אלי ואנוהו", היה זה בעקבות רצף אירועים נסיים. נראה לי שצירוף האירועים המופלא ב"פרץ עוזה", הדהד לדוד כמין בת קול הדומה לוודאות נבואית,⁷⁰ שרצון ההשגחה בשילוב שירת הלויים במקדש. להעלאת הארון נבנתה עגלה מיוחדת, ככתוב: "וירכיבו את ארון ה' על עגלה חדשה" (דברי הימים א יג, ז). לפי רש"י (שם) היה זה בהשראת הפלשתים שהחזירו את הארון לבית שמש על עגלה חדשה. להפתעת דוד והחוגגים האסון התרחש לעיניהם על העגלה החדשה "עם ארון ה' " (שמואל א ו, ז). המקרא מתאר את תגובת המלך: "וייחר לדוד" (שם, פסוק ח). לדברי מצודת דוד כעסו היה "כדרך המצר והנבהל". חז"ל משתמשים בדימוי: "נשתנו פניו כחררה"

66 עולם התני"ך, שמואל ב ו, ה (בפירושו של א' שילוח לפסוק).

67 כמו כן מצינו מסורות בחז"ל על כלי שלא נוגן במקדש מפני שהוא "מערבב את הקול ומקלקל את הנעימה". הכלי נקרא "דראולים" בתוספתא, ערכין א, ו. בבבלי, ערכין י ע"ב שמו "רדולים".

68 דברי הימים א כה, א, ומצודת דוד שם פירש: "הבדילם משאר הלויים [...] לנגן בכינורות".

69 כעדות דוד (דברי הימים א כח, יט): "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל, כל מלאכות התבנית".

70 במורה נבוכים, חלק ג, פרק כד אומר הרמב"ם בהתייחסות לעקידה שידיעה נבואית מחייבת ודאות גמורה. לדברי הרב קוק מגיעים לוודאות נבואית בשלבים תוך זיכוך הכוח המדמה, כדבריו באורות הקודש, א, עמ' רטו: "לפני התגלותה של הארת רוח הקודש הודאית, מתחילה הופעת הציורים האפשריים [...] על ידי כח המדמה [...] רואים את נשמת הדברים". לדעתו, דוד וחכמיו הפעילו את המדמה, השכל והאינטואיציה לראיית "נשמת הדברים" בקבלת ההחלטה למיסוד השירה. על בת קול, ראו לעיל הערה 45.

(סוטה לה ע"א). לפי רש"י שם, התכרכמו פניו כעוגה שטוחה הנאפית על גחלים (מעין פיתה ערבית).

בהתעמקות בהלכה בעקבות האירועים התברר לדוד שעגלה היא המבדילה בין בני קהת לאחיהם. בעוד ששאר הלויים נשאו את חלקי המשכן בעגלות "לבני קהת לא נתן כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו" (במדבר ז, ט). המדרש מסיק מכך שבני קהת נושאי כלי הקודש "מעולים מכל הלויים" (במדבר רבה, פרשה ה, ח). הלימוד האיר את עיני דוד לצורך בחלופה במקדש, למעמד לווייה נעלה זה. בהבדלת המשוררים יוסדה הנהגה רוחנית אליטיסטית ששורשיה הקדומים ב"עבודת הקודש" הרמה של בני קהת. צירוף אסוציאטיבי ראשון שמגלה דוד: ש"וירכיבו" בעגלה מזכיר "עגלות" לעיל. צירוף האירועים השני: שתיקון כל פגמי הטקס, (1) הנשיאה; (2) המוזיקה; (3) ההנהגה – נתון לבני קהת. הצירוף השלישי: שהאסון אירע ליד בית עובד אדום.⁷¹ הארון הונח בתוכו ומיד בורח הבית.

מי היה שומר הארון הגיתי? מסתבר שלוי בן קרח (דברי הימים א כו א-ח) וכנר משורר, שמזמורי "למנצח על הגיתית" ניתנו לו לשורר (ראב"ע, תהלים ח, א). בטקס השני מובאת רשימת שלושה עשר לויים "משניים" לאסף הימן וידותון (דברי הימים א טו, יח) המכונים "שוערים".⁷² בהמשך (פסוק כ) מצוינים שמונת הראשונים ברשימה כנגני נבל. חמשת האחרונים, כולל עובד אדום, מצוינים כנגני כינור. מדוע כונו הנגנים בטקס "שוערים"? לפי רש"י (שם) שימשו בעבר שוערים בשילה. והרי לעיל למדנו שהשוערות יוסדה ברמה (אחר חורבן שילה)? לכן לעניות דעתי שימשו שוערים במשכן גבעון. כבני קרח במדבר שוררו השוערים בכלי נגן מחוץ לפולחן. כעת הצטוו למסד את מלאכת ניגונם. לפי הבבלי (ברכות סג ע"ב) עובד אדום כיבד את ארון ה' בכבוד הרצפה לפניו,

71 בדברי הימים מכונה המקום גורן כידון, ובשמואל – גורן נכון. בסוטה לה ע"ב נאמר שהשם השתנה "בתחילה כידון ולבסוף נכון". כידון על מות עוזה, ונכון שהועלה משם כראוי מבית עובד. מכאן שעובד גר שם.

72 רשימת השמות (לפי רש"י זכריהו-בן הוא שמו), חופפת לנבלנים ולכנרים בפסוקים כ-כא. לכנרים נוסף עזזיהו (שאפשר שנעדר ברשימה כי לא היה שוער). עובד אדום מוצב בסיום לנגן קבע לפני הארון (דברי הימים א טז, ה). בהעלאה שנייה מופיע עובד אדום נוסף כשוער לארון (שם טו, כד). מדובר כנראה בבן ידיתון שהוצב בסיום בירושלים כשוער הארון (שם טז, לח), וכך משתמע מפירוש רש"י (שם).

וניתן לשער שאף עמד ושורר לפניו בכינור. מקץ שלושה חודשים לשבת הארון בביתו בורכו עובד וביתו בברכות מפליאות.⁷³ בעוד שהמדרש דורש את המקראות ביצירת אסוציאציות ביניהם, דוד וחכמיו דורשים את רצף האירועים והמקראות המצטרפים למעין 'מחזה' השראתי, ומבינים דבר מתוך דבר באינטואיציה כמו נבואית⁷⁴ שבצירוף המאורעות המפתייע רומזת ההשגחה כמצביעה ב"יד ה'" נסתרת לדוד וחכמיו, שאין יאה ממלאכת השירה לשמש מקצוע חלופי למשא כתף. להלן יוצע שבתיקון הרוחני שהתבצע במיסוד השירה, כלול גם רצון המלך לכונן במקדש כלים לרוח הקודש.

מדוע הוצפנה מלאכת השירה בשמואל ובמלכים?

אחת הנקודות המעניינות היא שהמשוררים נעדרים לחלוטין בספר שמואל ומלכים. הדבר בולט במיוחד בסיפור העלאת הארון לירושלים: הסיפורים בספר שמואל ובדברי הימים דומים וחלקם זהים ממש. בראשון נעדרים כליל המשוררים, ובשני הם מופיעים. מדוע טרחו מחברי שמואל ומלכים למחוק אזכור של המשוררים ושל חידוש השירה במקדש מספריהם? נראה לי שמדובר בהצפנה מכוונת של מחברי הספרים מתוך תפיסת עולם דתית רוחנית, שניתן לעניות דעתי לכנותה "היסטוריוגרפיה מקראית" התואמת לרוח חז"ל. בבבלי, בבא בתרא טו ע"א אומרים חז"ל שאת ספר מלכים כתב ירמיהו הנביא ואת ספר שמואל כתב שמואל הנביא, ולאחר מותו המשיכוהו גד ונתן הנביאים. הנ"ל נסמך על המקרא (דברי הימים א כט, כט): "ודברי דויד המלך, הראשונים והאחרונים הנם כתובים, על דברי שמואל הרואה, ועל דברי נתן הנביא, ועל דברי גד החוזה". שאלת התעלמות זו מהמשוררים מחריפה כשמתאימים את הכתוב הנ"ל עם כתוב אחר של בעל דברי הימים: "וַיִּשְׁפֹּג

73 בסוטה לה ע"ב פירש רש"י: "[...] (שמואל ב ו) 'ויברך ה' את עובד; [...] אשתו של עובד אדום ושמנה כלותיה ילדו ששה בכרס אחד [...] דכתיב 'פעלתי השמיני כי ברכו ה' (דברי הימים א כו) וכתוב אחר כך 'ששים ושנים לעובד אדום'".

74 במורה נבוכים מונה הרמב"ם אינטואיציה כוח תפיסה (בתרגום הרב קאפח) הנכללת בכוחות הנדרשים לנבואה. בכוח זה מובנים דברים במהירות רבה (חלק ב, לח). כמו כן נדרש לנביא אומץ, דמיון, משיכה לסוד, שכל ומידות (ראו מאמרי בדעת 24 [תש"ן], עמ' 41-68, "ארבעה מוטיבים באורות הקודש"). לדעתי, דוד ונביאי הדור הגיעו למסקנתם בשימוש מושכל בששת הכישורים לעיל, המאפיינים את הנבואה ואת "ההיגיון האנלוגי-דמיוני" שלה ושל יוצרי המדרש (לעיל הערה 42).

חִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ [...] נִעַל, בֵּית ה' [...] וַיַּעֲמֵד אֶת הַלְוִיִּם בֵּית ה' בְּמִצְלֹתֵימָם בְּנִבְלִים
וּבְכַנְרֹת בְּמִצְנֹת דָּוִד וְגַד חֲזָה הַמֶּלֶךְ וְנָתַן הַנְּבִיא כִּי בִיד ה' הַמְּצֹנָה בִּיד נְבִיאִיו"
(דברי הימים ב כט, כה).

ותמוה, מדוע דווקא גד ונתן שהיו שותפים בחידוש השירה טרחו בשעת
כתבם את ספר שמואל להצפין עובדה דתית חשובה זו? את מגמת ההצפנה
המשיך ירמיהו כשערך את ספר מלכים לאחר החורבן, בהסתמכו כנראה על
הכתבים הקדומים שכתבו גד ונתן הלוא הם "דברי דוד המלך האחרונים".
ההצפנה של עורכי הספרים הנביאים קשורה להבנתי בייחודו המקראי של
הפסוק לעיל. מדובר בפסוק יחיד ומיוחד שאין לו אח ורע במקרא, ובו מבואר
שחודשה הלכה על ידי נביא "ביד ה'" לאחר משה.

לכאורה הנ"ל סותר את הקבלה שאין נביא רשאי לחדש דבר על מה שנאמר
בתורה,⁷⁵ כדברי הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים: "והזהירנו גם כן מלהוסיף
בם ולגרוע מהם כמו שנאמר לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו ועל כן אמרו ע"ה
אין נביא רשאי לחדש דבר". לעניות דעתי הסיבה שירמיהו, גד ונתן הנביאים
טרחו להצפין את חידוש מלאכת השירה במקדש על ידי דוד בספריהם, הייתה
דידקטית: חשש שחשיפת החידוש תתפרש בקרב העם כאיום על תוקף תורת
משה.

סיבה דומה הביאה את עזרא לגלות את שהסתירו קודמיו. לפי חז"ל, עזרא
כתב את ספרו ואת ספר דברי הימים.⁷⁶ נראה לי, שכשעזרא עסק בכינון המקדש
השני, כליו ומלאכותיו, העידו בפניו משפחות המשוררים והמשוררות שעלו
בשיבת ציון על מלאכת השירה. כשהסתבר לעזרא שב"דברי דוד הראשונים
והאחרונים" ובספרים שמואל ומלכים שבידיו⁷⁷ נעדר אזכור מלאכת השירה
והחידושה, חשש שמא ייחשד בישראל בבדיית מלאכה זו מלבו. לפיכך תיאר את
מקורותיו בפירוט.⁷⁸

75 על הסוגיה: הרב א' בן אמוזג, מבוא לתושב"ע, ירושלים תשס"ב, עמ' 58, הערה יט.

76 בבלי, בבא בתרא טו ע"א.

77 על מקורותיו של עורך דברי הימים, ראו ש' יפת, אמונות ודעות (לעיל הערה 7), עמ' 12–13.

78 מהנ"ל משתמע שהבדלי העריכה בין שמואל ודברי הימים (לגבי ההעלאה הראשונה
והשנייה) מצביעים על מחלוקת דידקטית ולא עקרונית: מגמת עורך שמואל להציג את
ההעלאות ברצף אחדותי, ללא הבלטת ההפסקה. בדומה הצעתי במאמרי "הקמותיו של
משכן משה עד יום כלות", מגדים מג, עמ' 45, שהתורה הצפינה את תאריכי שלבי חנוכת
המשכן (ואת ההפסקות ביניהם שהיו ארוכות לשיטתי מהמקובל), במגמה להעביר מסר
אחדותי לתקופת זמן המכונה "יום" הקמת המשכן. כמוצע שם, מסיבה דומה הוצפן

השבת רוח הקודש לבית ה'

אלמנט מכריע בהחלטה על מיסוד השירה, יסודו לעניות דעתי בשאיפת דוד להחזיר למקדש ה' רוח של השראת שכינה ושל נבואה. טענה דומה מציג ש' ספירו.⁷⁹ במשכן הקדום התנבא משה, ככתוב: "וַיִּבְבֵּא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדַּבֵּר אֵלָיו מֵעַל הַכַּפּוֹרֶת אֲשֶׁר עַל אֲרוֹן הָעֵדוּת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרוֹבִים וַיִּדְבֹּר אֵלָיו" (במדבר ז, פט). קויפמן אף מכנה את המשכן "מנבאה".⁸⁰ צאצא קורח, שמואל, התנבא גם הוא בתוך המשכן, כמסופר עליו בילדותו (שמואל א פרק ג). בהתאם הובדלו המשוררים במקדש שלמה לשירה המלווה בהשראת שכינה, ככתוב: "וַיִּבְדֹּל דָּוִד וְשָׂרֵי הַצָּבָא לְעִבְדָּה לְבָנֵי אֶסָף וְהִימָן וַיְדוּתוֹן הַנְּבִיאִים (קרי: הַנְּבָאִים) בְּכַנּוֹת בְּנִבְלִים וּבְמַצְלֵתִים" (דברי הימים א כה, א). "י קיל מפרש: "הנבאים – הכתיב ענינו נביאים והקרי ענינו מנגנים ברוח הקודש ואומרים דברי שיר".⁸¹ כך נאמר על אסף: "הניבא על ידי המלך" (פסוק ב שם), בדומה: "ידוּתוֹן בְּכַנּוֹר הַנְּבָא עַל הַדּוֹת וְהַלֵּל לַה' " (שם פסוק ג), והימן מכונה "חוזה המלך" ככתוב: "כל אלה בנים להימן חוזה המלך" (שם פסוק ה). בדברי הימים ב לה, טו נאמר עליהם, "המשוררים בני אסף על מעמדם כמצות דויד ואסף והימן וידוּתוֹן חוזה המלך". לפי רש"י, "חוזה המלך" מוסב על שלושת המשוררים שהיו נביאים (וכך עולה מפרשני הפסוקים האחרונים).

בתורה מקום ה"איחוי" בין תחילת שנות המדבר לסופו, אף שביניהן 38 שנה שבהן פסקה נבואה ממש.

79 Shubert Spero, King David, the Temple, and the Halleluyah Chorus (לעיל הערה 29). ספירו מציע ששמואל יעץ לדוד לגבי המוזיקה במקדש, מתוך הערכתו לנביאים המוזיקאים.

80 "קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ירושלים תשל"ו, חלק שני, ספר ראשון, עמ' 468. ובמקדש כונה קודש הקודשים "דביר", אף שלא דיבר ה' בו לנביא, ונראה שהכינוי מבטא שאיפה לכך.

81 דעת מקרא שם. ובעולם התנ"ך מוצע להעדיף בפסוקנו את הקרי "ניבאים", משום שנבואת המשוררים נחשבה "התנבאות" ולא נבואה ממש. ורד"ק ורש"י לא הבחינו בין הקרי והכתיב והגדירו אותם נביאים. עם זאת יתכן שהתנבאות בסיוע כלי נגינה, נחשבה בזמנו מדרגה נבואית נמוכה, שכן אלישע נדרש למנגן משום כעסו (ראו למעלה), וגם חז"ל (בבלי, סוטה מו ע"א) ביקרו את מידותיו. וייתכן שזהו סוד עלבונו הנורא מהכינוי "עלה קרח" בפי נערי בית אל (שהיו אולי ילדי בני הנביאים), שסנטו באלישע על שנחשב בבתי הספר לנבואה בדורו נביא-מוזיקאי "נחות" הנזקק לכלי נגינה כבני קרח ה"קרחים" (ככינויים למשל בדברי הימים ב כ, יט: "ויקמו הלויים מן בני הקהתים ומן בני הקרחים להלל לה'"). לכן אפשר שהיו מי שסברו שכנביא באסכולת ה"קרחים" לא ראוי אלישע להחליף את אליהו.

לדעת ר' דוד קמחי (בפירושו לדברי הימים א כה, א) התנבאו על הגאולה והחורבן כמצויר במזמוריהם.

ב' אופנהיימר מציין שההתנבאות הפולחנית הכנענית-פיניקית אופיינה בהוללות אקסטטיבית.⁸² ובעוד שנבואת עבודה זרה לגווניה מאופיינת בשיכרון חושים ובהשתוללות, בישראל בולט הריסון.⁸³ תיקוני דוד בפגמי פרץ עוזה חושפים זהירות מפני התלהבות יתר ומפני אבדן שליטה עצמית. כמו כן הרמב"ם, בתארו חווייה נבואית מבהילה הכוללת הזדעזעות ושיבוש חושים ומחייבת אומץ, מקפיד להדגיש שדעת הנביא נותרת "פנויה להבין מה שתראה".⁸⁴ הקפדה זו משתקפת גם באמצעי העזר. נביאי עבודה זרה השתמשו בכלי עזר שונים, למשל האורקל מדלפי שאפה אדים רעילים שעלו מהמעייין כדי להיכנס למצב של טראנס. בישראל לעומת זאת "כלי העזר" היחידים להשראת שכינה היו כלי נגינה, וכפי שקויפמן כותב:

אין אנו מוצאים שהנבואה הישראלית השתמשה בזמן מן הזמנים דרך קבע בחומרים מגרים ומביאים לידי אקסטזה: בין, במים, באדים וכולי, כמו שאנו מוצאים בהתנבאות האלילית. המתנבאים בימי שמואל משתמשים ב"נבל ותוף וחליל וכינור" (שמואל א י, ה).⁸⁵

מהו כוחה הייחודי של המוזיקה? בהיות רוח הקודש מוגדרת כ"היגיון שמעני",⁸⁶ ניחן ההיגיון בכוח להעצים את הקשב בהשראת ריכוז וקורת רוח על האדם. דרשו חז"ל (בבלי, שבת ל ע"ב): "אין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר שמחה של מצוה". חז"ל מסמיכים שם את דברם על אלישע הנביא המבקש מנגן להשראת שכינה כאמרו (מלכים ב ג, טו): "ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'". לפי הרמב"ם כעסו גרם לשכינה

82 ב' אופנהיימר, הנבואה הקדומה בישראל, ירושלים תשל"ג, עמ' 12-13.

83 לשיא הוללות עבודה זרה הגיע ישראל בחטא העגל, ונבואה כתופעה מייצגת תיקון לשכרון זה.

84 הלכות יסודי התורה ז, ה. יי שרלו, אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד / הנבא בן אדם, ירושלים תשס"ז, טוען בעמ' 138 שלעתים נביא נדרש "לאבד את עצמו" מול ה' בפחדו. אין לכך בסיס בחז"ל וברמב"ם. רד"ק פירש בהתנבאות שאול, "ויפול ערום" (שמואל א יט, כד): שהתבטלו הרגשותיו "ויישאר בכוח השכל לבדו".

85 קויפמן, תולדות האמונה (לעיל הערה 80), התנבאות ונבואה, עמ' 515.

86 ראו פירוט בהערה 42 על "ההיגיון העברי השמעני".

להסתלק ממנו ונזקק למוזיקה כדי לסייע בהשראת השכינה.⁸⁷ בדומה לכך הוזכר שאול המתנבא כשדוד מנגן לפניו, ככתוב: "ותצלח רוח אלוהים רעה אל שאול ויתנבא בתוך הבית ודוד מנגן בידו כיום יום" (שמואל א יח, י). בהתבגרו, המשיך דוד לעסוק בנגינה ובשירה, ולפי חז"ל (בבלי, פסחים קיז ע"א) הגיע כך להשראת שכינה, כמאמרם: "מזמור לדוד – מלמד שאמר שירה ואחר כך שרתה עליו שכינה [...] שנא' ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן".

למרות ייחודיות המוזיקה, מובחנת במקרא העדפה להתנבאות ללא סיועה. מתיקוני דוד למדנו ששימוש פגום במוזיקה יכול לגרום לאקסטוזה ולשכחה עצמית. גם אלישע ביקש מנגן רק כשנדרש לכך משום הלך רוחו הסוער והכועס. בהתאם לכך, התנבאות במוזיקה אינה נפוצה בקרב נביאי המקרא, ונעדרת בנביאים הגדולים כמשה, אהרון, שמואל, אליהו וישעיהו. למעשה רק אלישע, דוד ומרים⁸⁸ (בשירת הים) מוזכרים בהקשר לנגינה, ונראה שמדובר באסכולה מיוחדת של "נביאים מוזיקאים" שהמשוררים השתייכו אליה.

המקרא מתאר את דרך התנבאות המשוררים: "הַנְּבִיאִים בכנורות בנבלים ובמצלתים" (דברי הימים א כה, א). ומפרש רש"י שם: "כשהיו מנגנים בכלי השירים הללו היו מתנבאים". וכך רד"ק פירש שם: "הנבאים בכנורות – היו בני אסף מנגנים בכלי שיר, ואסף שורה עליו רוח הקודש, והיה משורר בפיו לקול הכנורות". קשב לכלי ניגון כאמצעי להתעלות ולהשראת שכינה מובא בספר שמואל. מיד אחר משיחת שאול בשמן המשחה נתן לו שמואל סימנים העתידיים לקרות. בדרך לגבעה יפגוש להקת אנשים המהלכים אל מחוץ לעיר. יהיו אלה בני נביאים. בני הנביאים יהלכו בדרך ולפניהם ינועו המנגנים. כלי הנגינה המוזכרים שם הם נבל, תוף, חליל וכינור: "ויהי כבואך שם העיר ופגעת בחבל נביאים יורדים מהבמה ולפניהם נבל ותוף וחליל וכינור והמה מתנבאים" (שמואל א י, ה). ההליכה בחוצות תוך שמיעת מוזיקה מגמתה לגרום להכוונת המחשבה, מעין "מדיטציה" שמעית להשראת שכינה. הרמב"ם מפרש את פסוקנו כך:

87 רמב"ם, שמונה פרקים, פרק ז.

88 שאול כלול במדרגה טרום נבואית נמוכה (רוח ה') במדרגות הרמב"ם (מורה נבוכים חלק ב פרק מה).

כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו, אלא מכוונין דעתן ויושבין שמחים וטובי לב ומתבודדין [...] לפיכך בני הנביאים, לפניהם נבל ותוף וחליל וכינור, והם מבקשים הנבואה; וזה הוא שנאמר "והמה מתנבאים" (שמואל א י, ה) כלומר מהלכין בדרך הנבואה עד שיינבאו.⁸⁹

